

УДК 324: 342.8

Румянцева С.В.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ ТА ВИБОРИ, ЯК ГОЛОВНИЙ ЇЇ ЕЛЕМЕНТ

На основі понять „демократія” та „вибори” аналізується категорія „електоральна демократія”. Розглядаються визначення та критерії електоральної демократії провідними зарубіжними вченими. У результаті аналізу їх концепцій, виводяться основні критерії та узагальнене поняття сучасної електоральної демократії.

Ключові слова: демократія, електоральна демократія, вибори, громадянські права, електоральний процес, конкурентність.

Румянцева С. В.

ЭЛЕКТОРАЛЬНАЯ ДЕМОКРАТИЯ И ВЫБОРЫ КАК ЕЕ ГЛАВНЫЙ ЭЛЕМЕНТ

На основе понятий „демократия” и „выборы” анализируется категория „электоральная демократия”. Рассматриваются определения и критерии электоральной демократии ведущих зарубежных ученых. В результате анализа их концепций, выводятся основные признаки и общее понятие современной электоральной демократии.

Ключевые слова: демократия, электоральная демократия, выборы, гражданские права, электоральный процесс, конкуренция.

Rumyantseva S.

ELECTORAL DEMOCRACY AND ELECTIONS AS THE MAIN ELEMENT OF DEMOCRACY

The article analyzes the category of „electoral democracy” through the concepts of "democracy" and „elections". The definitions and criteria of electoral democracy, which were studied by leading political scientists, are analyzed in this article. Based on the data analysis the modern concept of democracy and its main criteria are deduced.

Key words: democracy, electoral democracy, elections, civil rights, the electoral process, competition.

З часів перших згадок про демократію, вона поставала перед дослідниками як багатозначне явище. З плином часу критерії феномена демократії доповнювалися, і сучасна політична наука має розвинений категоріально-поняттєвий апарат цього феномена. Однією з найбільш досліджуваних сьогодні концепцій є концепція електоральної демократії. Умовно, це політичний режим, який регулярно використовує демократичний інститут виборів у політичному житті держави. Для розуміння змісту концепції електоральної демократії необхідно більш детально розглянути поняття „демократія” та „вибори”.

Феномен демократії досліджувався багатьма відомими філософами та науковцями. Виокремлення цього політичного

режиму відбулося ще за часів становлення афінської держави і з того часу дотепер ще не сформувалося єдиної узагальненої дефініції. Майже кожен дослідник пропонував власне його трактування, при цьому перші з них навіть не мали того сучасного позитивного розуміння, до якого ми звикли. Більш того, науковці Д. Колльєр та Ст. Левицькі змогли виокремити серед плутанини різних демократій понад 550 її концепцій [див. 1]. Демократія, як політичне та правове поняття, розпочала свій розвиток з роздумів і праць Сократа, Платона, Арістотеля. Після своєрідного застою у розвитку демократичних тенденцій в епоху Середньовіччя та під час процвітання монархічних форм правління, демократизація з новою силою проявляється в епоху Відродження та Нові часи. Найбільших обертів дослідження феномена демократії набрало наприкінці XVIII-XIX ст. Саме у цей період формується класична буржуазна ліберальна модель

демократії та утворюється перша демократія Нового часу. У цей період з'явилися праці таких авторів, як М. Падуанський, А. де Токвіль, Ж.Ж.Руссо, Дж. Локк, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Дж. Мілль, Ш.П. Монтеск'є, І. Кант та інші. XX ст. відкриває світові нові трактування феномена демократії, пропускаючи його крізь призму основних прав і свобод людини, принципів плюралізму та конкуренції. Розробкою проблематики займалися та займаються: К.Р. Поппер, Дж. Дьюї, Ю. Хабермас, Р.Даль, Г. О'Доннел, С.Хангтінгтон, С. Ліпсет, А. Лейпхарт, Л. Зідентоп, Й. Шумпентер, М. Вебер, Ф. Шмиттер, К. Мангейм, Й. Хіглі, Р. Гюнтер, С. Лукес, В. Р. Лорвін, Й. Енелон, А. Лефтівч, П. Кубічек, В. Хаттон, В.Качоха, Т. Алексеева, А. Нестеренко, А. Куртовий, М. Каган, В. Іноземцев, Б. Райковський, Ю. Бегунов, А. Лукашев, А. Поніделко та ін.

Мета статті – на основі розгляду понять „демократія” та значення у них виборів виявити сутність дефініції „електоральна демократія”, розглянути її основні елементи, критерії та синтезувати власне визначення.

Перші оцінки демократії як форми державно-політичного ладу суспільства були надані грецькими філософами Платоном і Арістотелем. На відміну від сучасного ставлення до демократичного політичного режиму, філософи стверджували, що демократія є однією з неправильних форм державного устрою. Так, Арістотель стверджував: „Цей демократичний лад найдужче нагадує тиранію. І крайня демократія, тиранія жорстоко поводяться із кращими громадянами” [2, с. 103]. Доволі тривалий час подібні погляди підтримували інші філософи, включаючи дослідників Середньовіччя. Тома Аквінський у роботі „Коментарі до Арістотелевої політики” зазначав: „Демократія являє собою певну політію. Але така демократія, за якою управляють постанови, а не закони, не є політією, оскільки остання спирається на закони, що містять універсальні за змістом питання” [3, с. 344].

Лише в епохи Відродження та Просвітництва відбувається переосмислення поняття демократії, на основі нових ідей і думок, основними з яких є служіння монарха та знаті народів, непорушність законів і моральних принципів. Так, М. Падуанський зазначає, що джерелом влади у державі має бути народ, а посада монарха – виборною. Значний внесок у розвиток концепції демократії зробили ідеї та думки Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, Т. Гоббса, Б. Спінози.

Спираючись на доктрини Нового часу, в XVIII–XIX ст. почали поширюватися демократичні настрої, які уможливили кардинальні зрушення у політичному полі світу: утворилися США як перша демократія Нового часу з демократичною Конституцією та проголошенням демократичних принципів, Європою пройшли буржуазні революції, запалені вогнем демократичних ідей (Велика Французька революція 1789-1799р., „Весна народів” 1848 р. та ін.).

США стали предметом дослідження А. де Токвіля у книзі „Демократія в Америці”. Відзначаючи своє позитивне ставлення до американської демократії, науковець виокремлює такі її особливості: „В Америці народ сам обирає тих, хто створює закони, і тих, хто їх виконує; він же обирає суд присяжних, який карає порушників закону. Всі державні інститути не просто формуються, а й функціонують на демократичних засадах. Так, народ прямим голосуванням обирає своїх представників до органів влади і робить це, як правило, щорічно, щоб його обранці знаходилися у більш повній залежності від народу. Усе це підтверджує, що саме народ керує країною” [4, с. 143].

Сплеск зацікавленості феноменом демократії був зафіксований у XX ст. Так, уваги заслуговує концепція відкритого та закритого суспільства К.Р.Поппера, який у своїй праці „Відкрите суспільство та його вороги” відніс демократію саме до відкритого типу. Говорячи про типи правління, К. Поппер відзначає: „До першого типу належать уряди, від яких підвладні можуть позбутися без кровопролиття хоча б шляхом загальних виборів. Тобто суспільні інститути забезпечують засоби, за допомогою яких підвладні можуть змістити свого правителя, а суспільні традиції гарантують, що ці інстанції не будуть з легкістю зруйновані тими, хто перебуває при владі. До другого типу належать уряди, від яких підвладні не можуть позбавитись інакше, як шляхом успішного перевороту, тобто у більшості випадків – ніколи. Я пропоную вживати термін „демократія” для короткого визначення урядів першого типу, а термін „тиранія” чи „диктатура” – для другого” [5, с. 144]. Важливо, що науковець при цьому виділяв демократичний тип правління не лише за можливістю зміни уряду, а й за якістю життєдіяльності суспільства: забезпеченні свободи слова, виборів, прав громадян, можливості відкритої критики, мирних трансформацій тощо.

Відома концепція „змагального елітизму” Й. Шумпетера робить наголос на змаганні за владу у демократичній державі найбільш обдарованих і компетентних еліт. Згодом її почали називати „мінімалістською”, а у праці „Капіталізм, соціалізм та демократія” демократичний метод розуміється як „інституціональний устрій для прийняття політичних рішень, за якого індивіди набувають владу приймати рішення шляхом конкурентної боротьби за голоси виборців” [6, с. 355]. Згідно з цією концепцією одними із основних рис демократії є виборча активність та вільна електоральна конкурентність. Саме у політичній конкурентності Й. Шумпетер вбачає одну з демократичних цінностей. Утім, для реалізації такого демократичного методу необхідні певні умови:

- висока якість осіб, що обираються до парламенту та займають місця у партійному апараті;
- політичні рішення не повинні втручатися у всі сфери життя суспільства;
- демократичний уряд повинен мати висококваліфікований та добре підготований бюрократичний апарат, місця в якому займають громадяни згідно з правилами державної служби;
- демократичний самоконтроль, який об'єднує: високий моральний та інтелектуальний рівень як виборців, так і урядовців, стабільність законодавства, не зважаючи на ротацію всередині владних структур, а також терпимість до рішень та дій законно обраних парламентарів, лідерів [7, с. 50].

С. Хантінгтон, у своїх дослідженнях також слідував традиціям Й. Шумпетера, відзначаючи: „Політична система будь-якої держави ХХ ст. визначається демократичною в тій мірі, в якій особи, які наділені вищою владою приймати колективні рішення, відбираються шляхом чесних, неупереджених, періодичних виборів, під час яких кандидати вільно змагаються за голоси виборців, а голосувати має право практично все доросле населення” [8, с. 17].

Протистоїть концепції змагального елітизму плюралістична модель демократії Р. Даля, який у своїй праці „Демократія та її критики” обґрунтовує необхідність існування великої кількості владних центрів, що матимуть змогу приймати політичні рішення. Таким чином, політична участь є доступною багатоманітним зацікавленим групам. Найбільш ефективною моделлю плюралістичної демократії за Р. Далем є поліархія,

яка об'єднує основні критерії демократичного процесу:

1) контроль над урядовими рішеннями, що стосуються політичного курсу, конституційно закріпленого за виборними посадовими особами;

2) виборні посадові особи визначаються і мирно зміщуються під час порівняно частих, справедливих і вільних виборів, при яких примус є цілком обмежений;

3) практично все доросле населення має право брати участь у цих виборах;

4) велика частина дорослого населення також має право виступати в якості кандидатів на офіційні посади, за які ведуться змагання на цих виборах;

5) громадянам ефективно забезпечуються права на вільне самовираження, особливо політичне, включаючи право критикувати посадових осіб, дії уряду, політичну, економічну та соціальну системи і пануючу ідеологію;

6) вони також мають вільний доступ до альтернативних джерел інформації, які не знаходяться під монопольним контролем уряду чи будь-яких інших одиничних груп;

7) вони мають гарантоване право утворювати самостійні асоціації і вступати в них, включаючи політичні об'єднання, такі, як політичні партії та групи інтересів, котрі прагнуть впливати на уряд, використовуючи для цього конкуренцію на виборах та інші мирні засоби [9, с. 352].

Повертаючись до згаданих понять та концепцій феномена демократії, неможливо не помітити постійний зв'язок з виборами, які відіграють роль засобу отримання влади та ротації вищих її органів, посадових осіб.

Більшість учених погоджуються з тим, що вільні вибори є одним із найважливіших сталих інститутів демократії. Свого часу Д. Растоу як критерій віднесення тієї чи іншої держави до демократичних визнав проведення не менше трьох послідовних вільних виборів [див.10]. Під час цих виборів відбувається тимчасове делегування своїх повноважень виборцями кандидатам, щоб ті могли об'єднати у своїй діяльності все розмаїття окремих воель. Поняття „воель”, „демократія”, „свобода” і „право” пов'язував воедино К. Ясперс. Він вважав, що людина має дві претензії: на захист від насильства та на значущість своїх поглядів і власної волі. Захист забезпечує правова держава, а значущість поглядам і волі – демократія. До непорушності прав людини як особистості приєднується її право брати участь в житті суспільства. Таке можливо, за твердженням

К. Ясперса, тільки за умов демократії, тобто за можливості всіх громадян здійснювати вільне волевиявлення [див. 11]. Однією із ключових форм народного волевиявлення постають вільні вибори, які Г. Алмонд відносить до тих „небагатьох демократичних механізмів, які дають змогу висловлювати різноманітні інтереси шляхом опускання бюлетенів, і через агрегацію цих голосів нація може прийняти колективне рішення, яке стосується її майбутніх лідерів та державного курсу” [12, с. 163].

Таку думку підтримують і польські вчені М. Банковіч та Є. Ткачинські, які визначили вільні вибори як основну вимогу демократичної системи, за допомогою якої народ-суверен приймає рішення про те, хто буде ним керувати від його імені та за його мандатом. Науковець вважає, що саме виражена під час голосування довіра виборців є єдиною легітимізацією влади [13, с. 53].

Німецький учений Г. Маєр зазначив, що у загальнонаціональному вимірі вибори можуть вважатися найбільшим масовим процесом, який відомий праву і використовується у боротьбі за владу [14, с. 297]. Однак науковці висувають логічне запитання: чи достатньо наявності інституту виборів для встановлення демократії? Відповідь, а також відмінність електоральної демократії від ліберальної, дав Л. Даймонд у праці „Чи пройшла „третя хвиля” демократизації?”.

Під електоральними демократіями Л. Даймонд вбачав всі сучасні мінімалістські концепції демократії, які у своєму підґрунті мали погляди й концепції Й. Шумпетера. Дослідник вважає, що такі концепції зазвичай визнають потребу в певному наборі громадянських свобод, необхідних, щоб змагальність і участь мали реальний сенс, але, разом із тим, вони не приділяють великої уваги передбачуваним базовим свободам і не намагаються включити їх до числа реальних критеріїв демократії [15].

Австрійський політолог А. Шедлер запропонував класифікацію політичних режимів, яка представлена у вигляді „одно-мірного континууму „демократичності”, у якому авторитарні режими знаходяться на одному полюсі, а передові демократії – на іншому” [16]. Науковець відзначає, що його класифікація загалом збігається з підходом Д. Колльєра та С. Левіцкі. Типологія складається з чотирьох ланок: авторитаризму, електоральної демократії, ліберальної демократії та передової демократії. Автор не має на меті „законсервувати” типологію і допускає розвиток демократії.

Режим електоральної демократії А. Шедлер розглядає як порубіжний між авторитарним та ліберальним і відзначає, що такий термін використовується для позначення якогось специфічного типу напівдемократії – того режиму, якому вдається проводити чисті, конкурентні, більш-менш загальні вибори, але який не може захистити політичні і громадянські свободи, що є суттєво важливими для ліберальної демократії [16].

Звідси випливає питання: наявність яких критеріїв дозволяє говорити про встановлення електоральної демократії? Дослідники Д. Коллер та С. Левіцкі вважають електоральну концепцію лише першою сходинкою на шляху до створення максималістичної концепції демократії, яка характеризується:

- досить конкурентними виборами;
- відсутністю масових фальсифікацій та шахрайств;
- застосуванням широкого виборчого права [1].

Д. Лейн відмічає, що для визначення держав як „електоральної демократії” в західній літературі широко використовуються індекси, які застосовує у своїх розрахунках Freedom House. Мається на увазі, що електоральна демократія має такі критерії:

1) конкурентна багатопартійна політична система;

2) загальне виборче право для всіх дорослих громадян (за винятком обмежень, які можуть бути застосовані державою у законному порядку, наприклад, санкцій за вчинення злочину);

3) регулярні альтернативні вибори, які проводяться в умовах забезпечення таємниці голосування, достатньої безпеки голосування і відсутності масової фальсифікації їх підсумків, а також результатів, що відображають волю суспільства;

4) широкий доступ громадськості до основних політичних партій через ЗМІ та шляхом відкритої політичної агітації [17].

Дослідник наголошує, що за електоральної демократії громадяни мають широкі політичні права:

- можливість вільно брати участь у політичному процесі;
- право вільного голосування та право обирати поміж політичних альтернатив в рамках легітимних виборів;
- право складати конкуренцію за державні посади;
- вступати у політичні партії та організації;

- обирати представників, які матимуть вирішальний вплив на державну політику і будуть підзвітні виборцям [18, с. 129].

Схожої думки притримуються і Ю. Булуктаєв та С. Бокаєв, які під електоральною демократією розуміють політичний режим, який регулярно використовує у своїй політичній практиці такий демократичний інститут (та одночасно процедуру), як вибори. Вони виділяють мінімально необхідні процедурні вимоги існування електоральної демократії:

- 1) забезпечення загальних виборчих прав громадян;

- 2) наявність у громадян можливості претендувати на заняття виборчих посад;

- 3) регулярне проведення вільних, конкурентних і справедливих виборів;

- 4) наділення обраних посадових осіб закріпленим у конституції правом контролю урядових рішень;

- 5) відсутність утисків стосовно політичної опозиції;

- б) існування у громадян права на створення і приєднання до незалежних асоціацій і організацій, включаючи незалежні політичні партії та групи інтересів;

- 7) існування вільного доступу громадян до джерел альтернативної інформації [19, с. 5].

У праці „Переосмислення американської електоральної демократії” дослідник М. Стреб визначає, що для утворення ідеальної електоральної демократії необхідна наявність таких критеріїв:

- громадяни повинні мати можливість відкрито висловлюватися, критикувати або підтримувати тих, хто знаходиться при владі або прямує до неї;

- кожен має бути почутий у рівній мірі (зважаючи на те, що всі не можуть бути почутими);

- жодний голос не має переважати та мати більшу силу у дискусіях, ніж інші;

- громадяни повинні вірити, що інститути та правила демократії є законними.

Утім, після перегляду аргументів, з'являється модель реальної електоральної демократії, яка передбачає наявність:

- принципу „одна особа – один голос”;

- можливості проведення змагальних виборів;

- прозорості виборів;

- правил, які були б зрозумілими та необтяжливими для виборців [20].

Таким чином, в основу електоральної демократії покладено виборчий процес і права громадян на участь у ньому. Згідно з висновками Freedom House, станом на 2015 рік (дослідження відбивають стан країн на 2014

рік) із 195 існуючих країн світу 125 можуть називати себе електоральними демократіями [21]. Кінець ХХ ст. часто називають епохою демократії – до електоральних демократій вже долучилися як передові країни Заходу, так і нові постсоціалістичні держави. Понад 60% країн світу мають вищезгадані критерії та успішно використовують, розвивають інститут виборів.

Погоджуючись з поглядом А. Шедлера та інших науковців, ми вважаємо електоральну демократію фундаментом і горизонтом для формування ліберальної концепції демократії. Узагальнюючи вищезгадані погляди на концепцію електоральної демократії, ми можемо визначити найбільш значущі її ознаки:

1. Проведення регулярних конкурентних виборів.

2. Наявність двох і більше конкуруючих політичних сил.

3. Широкі та рівні активні та пасивні виборчі права:

- пасивним учасником виборів може стати будь-який правосуб'єктний громадянин, який долучається до політичної сили, або виступає як самостійний суб'єкт;

- реальна можливість впливати на результати виборів як шляхом голосування, так і шляхом приєднання до груп інтересів.

4. Результати голосування відображають суспільну думку громадян – відсутність масових фальсифікацій.

5. Свобода дії для політичної опозиції (відсутність дискримінації, утисків).

6. Проведення відкритої та прозорої політичної кампанії з відкритим доступом громадськості до основних політичних сил через засоби масової комунікації.

Синтезуючи зазначені критерії можна вивести єдине розширене поняття електоральної демократії, під якою вбачатиметься така форма політичного режиму, за якої органи вищої державної влади обираються шляхом вільних, рівних, регулярних і конкурентних виборів, у яких беруть участь всі дорослі правосуб'єктні громадяни, та за яких мінімізується можливість фальсифікації результатів голосування.

Таким чином, основна увага електоральної демократії зосереджується на виборах, як головному інституті демократії. Сучасні дослідники, погоджуються з тим, що вибори мають бути загальними, вільними, рівними, прямими та проводитися шляхом таємного голосування, але за умов сучасної інформаційної епохи, що стрімко розвивається, проблема використання виборів, як основ-

ного інструменту демократії може бути під загрозою. Саме це може стати фундаментом для подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Collier D, Levitsky S. Democracy „With Adjectives”. Conceptual Innovation in Comparative Research. URL [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/230.pdf>
2. Арістотель. Політика / Арістотель; пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 239 с.
3. Аквінський Т. Коментарі до Арістотелевої „Політики” / Т. Аквінський; пер. з латини О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 794 с.
4. Токвиль А. Демократія в Америці / А. Токвиль; пер. с франц. – М.: Изд. Група „Прогресс” – „Литера”, 1994. – 554 с.
5. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. Т. 1.; пер. з англ. О. Коваленка. – К.: Основи, 1994. – 444 с.
6. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер. – М.: Економіка, 1995. – 540 с.
7. Грачев М.Н., Мадатов А.С. Демократія: методологія дослідження, аналіз перспектив, М.: Изд-во „АЛКИГАММА”, 2004. – 128 с.
8. Хантингтон С. Третя хвиля. Демократизація в кінці ХХ століття / Пер. с англ. – М.: „Російська політична енциклопедія” (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
9. Демократія і її критика / Пер. с англ. Под ред. М.В.Ільїна. – М.: „Російська політична енциклопедія” (РОССПЭН), 2003. – 576 с.
10. Пауел Дж.-Б. Сучасні демократичні країни. Участь у політичному житті, стабільність і насильство / Дж.-Б. Пауел ; пер. з англ. О. В. Христенко, В. К. Горбатко.–Х. : Каравела, 2004.–288с.
11. Ясперс К. Цель – свобода /Ясперс К. // Новое время. – 1990. – № 5. – С. 35.
12. Алмонд Г. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор: Учеб. пособие / Алмонд Г, Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. – М. : Аспект-Пресс, 2002. – М, 2002. – 537 с.
13. Bankowicz M. Oblicza wspolczesnego państwa / М. Bankowicz, J. Tkaczyński.– Toruń, 2003.–53 s.
14. Клайн Г. Бундестаг / Г. Клайн, В. Цее // Государственное право Германии. – Т. 1. – М.: ИПАН, 1994. С. 152..
15. Diamond L. Is the Third Wave Over? URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.122.4030&rep=rep1&type=pdf>
16. Шедлер А. Что представляет собой демократическая консолидация? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://old.russ.ru/politics/meta/20001003_schedler.html
17. Freedom House. URL [Електронний ресурс] – Режим доступу: : <http://www.freedomhouse.org>
18. Лэйн. Д. Мираж демократии // Полис. Полит. исследования. – 2014. – № 6. – С. 127-148
19. Булуктаев Ю. Электоральная демократия в Республике Казахстан: Монография / Ю.О. Булуктаев, С.О. Бокаев. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011. – 244 с.
20. Matthew J. Streb. Rethinking American electoral democracy (Controversies in electoral democracy and representation). URL. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.untagsmd.ac.id/files/Perpustakaan_Digital_1/DEMOCRACY%20Rethinking%20American%20electoral%20democracy.pdf
21. Freedom House. Electoral Democracies URL [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://freedomhouse.org/sites/default/files/Number%20and%20Percentage%20of%20Electoral%20Democracy%2C%20FIW%201989-2015.pdf>

УДК 32.019.5

Павлов Д.М.

Национальная металлургическая академия Украины

ЕМПАТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК АТРИБУТ ЕФЕКТИВНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ

Досліджується емпатична комунікація як важлива складова ефективної політичної пропаганди. Емпатична комунікація осмислюється як дієвий інструмент перетворення політичної реальності у сприйнятті індивідів та як канал покращення відносин політичних суб'єктів з їх фактичними та потенційними прибічниками. Обґрунтовується, що емпатична комунікація забезпечує максимальну реалізацію та потенціал пропаганди, оскільки здатна залучати соціальних суб'єктів у процес політичної творчості на найвищому рівні самовіддачі як втілювачів власних життєвих смислів через інстанцію політичного.

Ключові слова: політична пропаганда, емпатична комунікація, ефективність, емоції, особистість, гідність, цінності.